

למי צלצלו הפעמונים בלילות אלול?

מאת בן-ציון יהושע

תמונת האשמורת האחרונה של חודש אלול – חודש הרחמים והסליחות – חרוטה בזיכרוני לעד. יהודים, מוסלמים ונוצרים הלכו לבתי התפילה בירושלים לכרוע ברך לפני אלוהים. הספרדים השכימו קום ממחרת ראש חודש אלול ל'סליחות'. האשכנזים המשיכו להתערסל במיטותיהם והסתפקו באמירת סליחות ממוצאי שבת הסמוך לראש השנה. הליצנים בירושלים אמרו כי הספרדים מרבים לומר סליחות, לפי גודל החטאים שלהם.

כשחל הרמדאן בחודש אלול ניתן היה לראות צלליות של יהודים, מוסלמים ונוצרים שהלכו לבתי התפילה. בליל של קולות וצלילים. במוחי הקודח שמעתי את תפילות כל הדתות משתלבות אלו באלו, נישאות אל-על לסלסולי 'אדון הסליחות', שבקעו מגרונות נערים, תקיעת שופרות, קריאות המואזין וצלצול פעמוני הכנסיות. הקולות והצלילים נפגשו בחלל והגיעו יחדיו לשער התפילות.

לא היו ימי חרדה וחשבון נפש לבני ירושלים של שכונות וסמטאות כמו בלילות אלול שהיו המבוא ל'ימים הנוראים' – ראש השנה ויום הכיפורים, וחגי תשרי. בתלמוד תורה סלסלנו, אנו תינוקות של בית רבן, את 'אדון הסליחות', את 'עננו' ואת 'מי אל כמוך' ושאר פיוטי הסליחות ופיוטי החגים שבעקבותיהם. מתחת לתלמוד תורה שבו למדנו, התנהל שוק הומה אדם, שבאותם ימים היה הגדול בשווקי ירושלים עד ששוק 'מחנה יהודה' גבר עליו. פלחים ערבים הביאו פרי וירק מהבוסתנים ומהשדות סביב ירושלים, שעדיין נקטר של שחרית משוך עליהם. כל מי שבא לקנות פרי וירק בשוק חזר לביתו כששפתיו דובבות ניגון של פיוט.

בתמימותי חשתי שבימי הסליחות בני אדם, ואפילו הצעקנים שבהם, מדברים מתון מתון בארשת של קדושה. היו אלה ימים של קירוב לבבות וכל המחלוקות והמריבות של כל השנה נדחות עד אחרי החגים. כמעט סרה קנאה, שנאה ותחרות. אימהות חששו לקלל את ילדיהן בימים

הנוראים מחשש שיפתחו פה לשטן והקללות עלולות להגשים את עצמן. חודש הרחמים עמד בפתח. חודש אלול"ל בגימטרייה 'אני לדודי ודודי לי'. השכינה וכנסת ישראל חברו יחד. שערי שמיים פתוחים לקבל תפילות והעיניים נשאות אל-על.

בשלוש לפנות בוקר חכם מאיר, שמש בית הכנסת, דפק על התריסים וקרא בקול מסתלסל: "חכם רפאל, חכם יעקב... אדון מזרחי... סליחות." הקור הירושלמי חדר לעצמות ואין רצון להיפרד מהמיטה החמה. אבא יצא זה מכבר לעמל יומו ואני עדיין סרוח על מיטתי ומקשיב לפיוטי הסליחות המושרים בקולותיהם הגבוהים של נערים. הקולות פורצים אל חלוני מכמה בתי כנסת ואני שומע שוב ושוב את הפיוט:

בְּזָכְרִי עַל מְשַׁכְּבֵי זְדוֹן לְבִי וְאֶשְׁמִי
 אֶקְוֶה וְאֶבֹּאֶה אֶל בֵּית אֱלֹהֵי וְהַדּוֹמִי
 וְאִמַּר בְּנִשְׂאֵי עֵין בְּתַחֲנוּנֵי אֵלֵי שְׁמִי
 נִפְלָה נָא בְּיַד ה', כִּי רַבִּים רַחֲמֵי!

לא יכולתי להיות אדיש למילים 'זְדוֹן לְבִי וְאֶשְׁמִי' ששרו הנערים בקולות גבוהים וצלולים, ראיתי את עצמי, הילד בן השש, חוטא שצריך תיקון מידי על כל החטאים שלי. שטפתי פנים וידיים, נטלתי את הפנס העשוי קופסת שימורים ריקה ובה נר קטן. מול ירושלים שהפכה בימינו לעיר מוארת עם פסטיבלי אור, הנר הזעיר דאז מילא את ליבו של אותו ילד קטן באור זוהר, הסיר פחדים של חושך והעניק לנו ביטחון עצום. בתי-הכנסת היו מלאים מפה לפה והתחרות בין הנערים המסלסלים פיוטים הייתה גדולה. חכם מאיר השמש עבר בין המתפללים עם מגש נחושת ובו ספלוני קפה שחור חם, המעלים ניחוחות של הָל וְקִינְמוֹן והציפו בריח נקטר את בית הכנסת. ריחות מענגים ובלתי נשכחים.

ממש באותה שעה – באשמורת האחרונה של חודש אלול הגיעו לשכונה מכרמי חברון והסביבה עשרות רבות של גמלים, סוסים ופרדות נושאים על גבם מאות ארגזים של ענבי-יין. כמדי שנה, הם חנו בפתח חנותו של אבא, שם עמדו מאזניים עשורניים העשויים משטח שקילה רחב. אבא שקל כל ארגז וקבע את מחירו לצרכן בלי זכות ערעור. קודם השקילה הוא

גבה 'מעשר' – חצי גרוש לארגז בעבור השקילה ודמי התיווך ובנוסף נטל אשכול ענבים, שאותו השליך לחבית עץ, שבסוף היום הועברה לביתנו.

לא היה בית שלא הפיקו בו יין וערק. כל בית-אב קנה כמה ארגזי ענבים. צעירי המשפחה דרכו את הענבים בגיגיות נחושת הקרויות במחוזותינו 'פייִלה'. בהיותי צעיר הבנים, שטפו את רגליי היטב ולאחר כבוד דרכתי להנאתי ענבים בגת. מן המיץ הפיקו יין שולחני משובח שתסס בכדי חרס גדולים ומן הזגים הפיקו עראק, בתהליך של איזוי וקירור במתקן מיוחד. בשבתות ובחגים לא היה בית שלא עלו ממנו ריחות חמין לצד ריחות של אניס ועראק 'זחלאווי', בסגנון 'זחלא' שבלבנון.

הפקת עראק ביתי ללא רישיון היא עד היום עבירה על החוק והעונש המרבי עליה הוא שנתיים מאסר ו-10,000 שקלים קנס. כדי להסתיר את הריח החרוף של הפקת הערק, שרפנו סמרטוטים. סלים, שוטר המקוף הערבי הוותיק, הריח את סירחון הסמרטוטים השרופים ואמר: "וואללה, היהודים שוב עושים עראק."

כדי להימנע מצרות, סלים הוזמן לשתות עראק מהיבול של אשתקד וכדי להפיג את הלגימה צלו למענו על פרימוס כבד עוף מתובל במלח ופלפל שחור. כטוב לבו במשקה וב'מאזה', הלך שוטר המקוף מדייר לדייר, שתה כוסית ערק ואכל כבדי עוף צלויים. בסופו של יום, כשהוא שיכור כלוט, אבי שכר דיליז'אנס והעגלון הסיע את שוטר המקוף המבושם, ששר משירי עבד אל ואב כל הדרך לשער שכם.

ערב ראש השנה וערב יום כיפור הוקמו בתי דין מאולתרים בבתי-כנסת. הדיינים היו ישישים מגודלי זקן לבן, שערכו התרת נדרים בנוסח מאגי, שהצליח לעורר בנו הילדים פחדים. וזה לשון התרת הנדרים:

שְׁמַעוּ נָא רַבּוֹתֵינוּ,

הֲרִי אֲנַחְנוּ שׁוֹאֲלִים וּמִבְקָשִׁים

הַתְּרָה מִן הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא,

וּמִן תּוֹרַתְנוּ הַקְּדוֹשָׁה,

וּמִבֵּית דִּין שֶׁל מַעְלָה וּמִבֵּית דִּין שֶׁל מַטָּה,

וּמִמַּעַלְתְּכֶם, שֶׁתְּתִירוּ לָנוּ...

כָּל מִינֵי נְדָרִים שֶׁנִּדְרָנוּ עַל עַצְמָנוּ אוֹ עַל אֲחֵרִים...

כָּל מִינֵי אֱלוֹת שְׁמֵתוֹת חֲרָמִים אַרְוָרִים,
 נִידוּיִים וְנִזְיָפוֹת וְכִינוּיִים, וְכָל מִינֵי קָלְלוֹת
 שֶׁקָּלְלוּ אֶת עַצְמָנוּ אוֹ אֶת אַחֲרֵים,
 אוֹ אַחֲרֵים שֶׁקָּלְלוּ אוֹתָנוּ בֵּין בְּהִקְיָץ בֵּין בְּחֵלוֹם...
 אֲנַחְנוּ מִבְּקָשִׁים מִמַּעַלְתְּכֶם לְהַתִּיר לָנוּ עֲלֵיהֶם הַתְּרָה גְּמוּרָה.

ובית הדין המאולתר אומר פה אחד:

מִתְרִים לָכֶם, מְחוּלִים לָכֶם,
 שְׂרוּיִים לָכֶם...
 וְכֹשֶׁם שְׁמֵתֵי־רִים בְּבֵית דִּין שֶׁל מֵטָה,
 כֹּה יְהִיוּ מִתְרִים בְּבֵית דִּין שֶׁל מַעְלָה.

לאחר התרת נדרים, המתפללים הבוגרים פשטו את פלג גופם העליון
 ושמש בית הדין הלקה אותם בשתי רצועות עור העשויות מעור של שור
 וחמור על דרך הכתוב: "יָדַע שׁוֹר קִנְהוּ וְחֲמוֹר אָבוֹס בְּעֵלְיוֹ." המולקה קיבל
 על הגב ט"ל מלקיות (39 מכות), כנגד שלוש פעמים:

וְהוּא רַחוּם יְכַפֵּר עוֹן

וְלֹא יִשְׁחִית

וְהִרְבָּה לְהַשְׁיב אָפוֹ

וְלֹא יַעִיר כָּל חַמָּתוֹ.

אנו הילדים אהבנו אהבת נפש את ראש השנה ואת ליל הסדר, שהיו
 חגיגיים במיוחד. במקום מנורת הנפט האפופה עשן, הבית האיר באור
 נגהות של מנורת לוקס, שנראתה כ'אור שבעת הימים' השמורה לצדיקים
 לעתיד לבוא. מנורת הלוקס, המוזנת בנפט, נקראה גם "פנס לוקס". היה
 זה מתקן תאורה, שבתוכו הייתה מן גרב ארוגה, ניפחו אותו כמו פרימוס
 והדליקו את הגרב. יחסית לאור הדלוח של עששיות הנפט המפוחמות,

אור הלוקס היה חזק במיוחד. במבחן הזמן הפנס האולטימטיבי הזה היה לא יותר מ-20 ואט בימינו. האור המשודרג גם הציג לראווה את כל הסדקים בקירות הבית. בל נשכח שבאור הדלוח של נרות השמן העשויים חרס נכתבו התנ"ך, התלמוד ויצירות מופת שהיו לנחלת דורות בעולם כולו. הצמא שלנו לאור הולך וגובר עם השנים [אולי ביחס הפוך לתוצאה?] – בית ממוצע בימינו מלא נברשות, נורות בכל גודל, פלורוסצנט ומנורות לד ואנו צמאים לעוד ועוד אור.

שולחן ראש השנה המכוסה במפה צחורה וסביבה אורחים רבים ומתחיל טקס הברכות לשנה החדשה. האשכנזים מסתפקים בתפוח בדבש (שתהיה לנו שנה מתוקה) ובראש של קרפיון ממולא הקרוי 'געפילטע פיש' (שנהיה לראש ולא לזנב), וטובלים את החלה בדבש במקום במלח.

הספרדים כדרכם מסבכים את העניין והולכים לפי מסורת גאוני בבל. עושים קדימון אטימולוגי לסעודה, שכלל תמרים, כדי שייתמו אויבינו; סלק, כדי שיסתלקו אויבינו, כרתי (כרישה), כדי שיכרתו אויבינו; קרא (דלעת), כדי שתקרע רוע גזר דיננו; רוביא (לוביה), כדי שירבו זכיותינו; רימון, כדי שנהיה מלאים מצוות כרימון; ראש כבש כדי שנהיה לראש ולא לזנב ותפוח בדבש, כדי שתהיה שנה מתוקה.

אנו הילדים אהבנו את ראש השנה ואת חג הפסח, כי לכבוד החג קונים בגדים ונעליים. לי קנו חליפה של מלח או חליפה של חייל סקוטי (בלי חצאית כמובן) ואמרו: 'תתחדש'. בראש השנה קנו לנו 'בוטים' – נעליים גבוהות לקראת החורף. לקראת פסח והקיץ הממשמש ובא קנו לנו סנדלים סגורים. ילדים עניים לא קיבלו נעליים חדשות אלא הסתפקו בחיתוך חרטום הנעל כדי שאצבעות הרגל הגדלה יצאו כבנות חורין לאוויר העולם. לנעלי החורף החדשות דאגנו שהסנדלר יתקין פרסות ברזל ומסמרים בעלי ראש עבה במיוחד. כל צעד שעשינו נשמע כמצעד הצבא האדום בחגיגת אחד במאי בקרמלין. כך גם התגלשנו בין המשאיות בירידות של ירושלים ובאורח פלא נשארנו בחיים.

רגעי השיא בראש השנה היו תקיעות השופר. מהר מאוד למדנו שלא צריך לרדת למקלטים עם כל תקיעה ותקיעה. לא הבנתי אז ואינני מבין גם היום למה לחצוצרן של תפילות קוראים 'בעל תוקע'.

ביום הראשון של ראש השנה עשינו 'תשליך', שבו השלכנו וניערנו את כל החטאים מהכיסים שלנו. שאלתי ולא נמצא מענה לשאלתי: האם שתיית מי החטאת האלה מהבור מחזירה אלינו את החטאים? תיק"ו.

ליד הגנגס בהודו הופתעתי לראות טקסי תשליך ססגוניים – טקס צבעוני עם צלצולי פעמונים והרבה פנסים ומנחות הצפים על הגנגס. ואני חושב לעצמי: איך עובדי האלילים האלה מעתיקים מאתנו בלי בושה, ועוד בהצלחה רבה כל כך, את מנהג 'תשליך' ואת 'ניסוך המים'.

מדי שנה בתפילת מנחה של יום הכיפורים חזרתי והתרגשתי בקריאת סיפורו של יונה הנביא במעי הלוויתן. איזה גבר קר רוח היה יונה. הים סוער והוא נרדם לו בנחת. שום דבר לא בער לו. מה יכול לעשות נביא יהודי 'צפלון' (אפרוח ברוסית) במשקל יונה מול עיר החטאים נינווה, שבה 120,000 תושבים רשעים מרושעים ואלוהים הרחום והסלחן מוכן לוותר לגויים האלה ולהשאיר אותם בחיים. יונה מנסה להתחכם ולברוח לתרשיש ארץ הזהב, אבל אלוהים, הכול יכול ויודע הכול, מלמד אותו לקח שלא יישכח כל החיים. הוא מטלגרף לנפטון, אל הימים, האוקיינוסים, הסוסים ורעידות האדמה וכותב לו טלגרמה בזה הלשון: "נפטון, אנא שלח את הלוויתן התורן, שיבלע את יונה הנביא ובמטותא ממך תדאג שיארח אותו במחלקה ראשונה, חדר עם חלון לנוף וארוחת גורמה כשרה למהדרין בחותמת בד"ץ ושלא יעלה הלוויתן על דעתו חלילה לטרופ את יונה הנביא, עד שיימלא את השליחות שהטלתי עליו...התשלום עליי. אנא שמור עליו, אתה יודע כמה קשה היום וכמה יקר מציאות לאתר נביא בעל חזון, שמוכן לעשות שליחויות ללא תמורה."